

ЕКООСВІТА ТА ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ: МІСІЯ УНІВЕРСИТЕТУ

*Т. В. Гардашук, доктор філософських наук
Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України
Я. І. Мовчан, доктор біологічних наук, професор
Національний авіаційний університет*

Досліджено роль університетів у здійсненні екологічної освіти та екологізації освітнього процесу, розглянуто особливості екоосвітніх практик в університетах, зокрема практики організації освітнього середовища, яким є університетський кампус (університетське містечко). Проаналізовано концепцію «зеленого», або «збалансованого», кампусу. Обґрунтовано необхідність трансформації успішності окремих проектів у системні інституціональні зміни.

Екоосвіта, ідея та місія університету, «зелений» кампус.

Нині теза про необхідність упровадження обов'язкової, загальної неперервної екологічної освіти практично не викликає заперечень. Проте реалізація цієї вимоги наражається на значні перешкоди, зумовлені як недостатнім обґрунтуванням самої концепції екологічної освіти, так і обмеженістю пов'язаних з нею освітніх практик і браком дієвих екологічних проектів.

Розвиток екоосвіти (включно з екоосвітніми концепціями, моделями, проектами) має розглядатися як складова реформування освітньої галузі загалом, оскільки екокриза перебуває в безпосередньому зв'язку із кризою гуманітарною, включно з освітньою сферою. Відповідно, постає питання щодо подолання вад традиційних освітніх моделей з метою переосмислення місця і статусу освіти в суспільстві, зміни її парадигми, на підставі чого можна буде оптимізувати систему освіти загалом та її окремі галузі, зокрема екоосвіту.

У найширшому сенсі освіта – це сукупність матеріальних, духовних та людських ресурсів і динамічна послідовність суспільних, приватних і групових заходів із використанням цих ресурсів для розвитку кожної окремої особистості й суспільства загалом. Освіта охоплює формальні й неформальні освітні інституції, сім'ю, колективи, засоби масової інформації, громадські та політичні організації тощо [1, с. 16].

Завдання екоосвіти не може обмежуватися лише підготовкою фахівців відповідного профілю чи екологізацією освітнього процесу в межах традиційних навчально-освітніх закладів, адже поліпшення стану довкілля залежить не лише від дотримання екологічних норм і стандартів у професійній діяльності, а й від дотримання відповідних правил поведінки всіма

громадянами у повсякденному житті. Ці норми поведінки виявляють себе в заощадливому ставленні до енергії та води, виборі товарів повсякденного вжитку, поводженні з побутовими відходами, користуванні транспортними засобами, організації власного дозвілля тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічне підґрунтя для розроблення концепції неперервної екоосвіти, зокрема, може надати висунута свого часу Дж. Д'юї ідея універсальної неперервної освіти для всіх вікових категорій, коли все суспільство має перебувати в процесі постійного навчання та перенавчання. Згідно з Дж. Д'юї, «система освіти, що базується на життєвому досвіді, є складнішою в реалізації, ніж система традиційної освіти» [2, с. 37]. Основними принципами досвіду є цілісність і «взаємодія», що надають однаково важливого значення об'єктивним і суб'єктивним чинникам розвитку особистості, а також ураховують чинник середовища як умову, що взаємодіє з людськими потребами, бажаннями, цілями та здібностями для формування досвіду. На цій підставі Дж. Д'юї формулює засадовий принцип філософії освіти, згідно з яким навчання «як розвиток чи набуття зрілості мусить бути всюдисущим процесом» [2, с. 47]. Цей принцип є суголосним життєвим потребам людини за умов екокризи та необхідності переходу до засад збалансованого (сталого) розвитку, і екоосвіта має охоплювати всі вікові групи населення – від перших сходинок соціалізації (сімейне виховання, дошкільні навчально-виховні заклади тощо) до зрілості (наприклад, університети третього віку).

Особливе місце в екоосвіті належить вищій школі, головним осередком якої є університет. Тому в цій розвідці ми розглянемо особливості екоосвітніх практик в системі університетської освіти, оскільки саме університет розглядають нині як джерело «ідей і технологій для суспільного та економічного розвитку» [4, с. 12]. Водночас, університети також перебувають у стані трансформацій, зумовлених викликами сучасності (глобалізація, тиск ринку, бізнесу, держави, пріоритет кар'єри тощо), тому такі питання як екологізація освіти та визначення ролі університетів у подоланні екологічних криз неможливо розглядати відокремлено від загальної місії університету. Зокрема, виділяють вісім напрямів реформування університетів у XXI ст., стислий зміст яких полягає в наступному [4, с. 17–19]:

- поширення публічного визнання академічної праці шляхом налагодження широкого суспільного діалогу;
- краще розуміння робочого місця, куди потраплятимуть випускники університету; такого розуміння можливо досягти, налагодивши діалог між університетською громадою та роботодавцями;
- становлення більш ефективного навчального процесу, особливо щодо з'ясування його цілей та оцінювання наслідків;
- запровадження організаційної самоосвіти та забезпечення постійної динаміки розвитку через інтенсифікацію щоденної діяльності;
- узгодження риторики та реального стану корпоративної культури, у тому числі й удосконалення організаційних моделей у межах університету; розвиток взаємодії між викладачами, адміністрацією й групами пер-

соналу, завдяки чому має створюватися ґрунт для сприятливого навчального середовища;

- посилення уваги до всебічного студентського досвіду, що формується під час перебування в університеті;
- надання більшої уваги та ресурсів лідерству в усіх сферах і на всіх рівнях суспільного життя, включно із самими університетами;
- утримування в полі зору університетської громади завдань, що визначаються місією кожного закладу, в якій своєю чергою поєднуються взаємодія і взаємозалежність академічного життя, менеджменту й послуг.

Ці напрями безпосередньо пов'язані з формуванням концепції екологічної освіти, екологізації освітнього процесу, формування навчальних програм і планів, а також реалізації освітніх практик.

Мета дослідження – дослідити роль університетів у здійсненні екологічної освіти та екологізації освітнього процесу, розглянути особливості екоосвітніх практик в університетах, зокрема практики організації освітнього середовища, яким є університетський кампус (університетське містечко). Проаналізувати концепцію «зеленого», або «збалансованого», кампусу. Обґрунтувати необхідність трансформації успішності окремих проєктів у системні інституціональні зміни.

Виклад основного матеріалу. У формальних освітніх системах екологізація навчального процесу здійснюється, зазвичай, «екстенсивним шляхом», коли до усталених програм викладання предметів чи курсів із підготовки фахівців запроваджують додаткові теми, присвячені висвітленню екологічних аспектів конкретної спеціальності. Наприклад, під час підготовки фахівців-агрохіміків майбутні спеціалісти не лише мають набути всебічних знань про хімічні засоби підвищення врожайності, захисту рослин чи боротьби зі шкідниками, а й про ймовірні негативні впливи цих засобів на природні екосистеми та здоров'я людини, а також про шляхи мінімізації таких негативних впливів.

Наступний крок екологізації освітнього процесу – це розроблення спецкурсів, присвячених поглибленому вивченню екологічних аспектів фахової діяльності (наприклад, інженерна екологія, транспортна екологія, агроекологія, урбоекологія), створення спеціальних кафедр або науково-дослідних центрів із дослідження екологічних впливів різних форм професійної діяльності.

Зазначимо, що такий підхід до здійснення екоосвіти та екологізації освітньої сфери є найпоширенішим. Позитивною рисою таких освітніх практик є певне збільшення обсягу освітніх послуг і пов'язаних з ними знань, а вадою – брак глибоких системних реформ в освітньо-виховній сфері, що не дає змоги вийти за межі вузької спеціалізації. Тому цей підхід радше декларує екологізацію освіти, аніж справді відповідає вимогам підготовки фахівців, здатних системно бачити, аналізувати та розв'язувати сучасні екологічні проблеми.

Відповідно до згаданої вище концепції Дж. Д'юї, для освіти й виховання мають значення не лише *зміст* освітніх програм, а й *середовище*, в якому відбувається вишкіл фахівця й формування особистості. Для май-

бутнього фахівця й громадянина таким середовищем є середовище університету, або *кампус* (університетське містечко), що включає в себе навчальні корпуси (лабораторії, аудиторії), бібліотеки, інформаційні центри, гуртожитки, їдальні, тобто всю університетську інфраструктуру.

Поняття кампусу нерозривно пов'язане з *ідеєю університету* та з такими його чеснотами як автономія, свобода наукових досліджень, або академічна свобода, «інтелектуальна чесність», «неперервність традиції інтелектуального та наукового життя», «прагнення до наукової досконалості» [7]. Завдяки дотриманню цих чеснот «університет може слугувати прикладом для всього суспільства» [7, с. 105]. Відповідно, переконаний американський історик Я. Пелікан, «на університет, як і на церкву, покладають особливу відповідальність не тільки за найближчу до нього спільноту, а й за ширші кола суспільства, з якими він має щось на зразок етичної угоди» [7, с. 105]. Відповідно, й кампус (університетське містечко) має поділяти ідею університету. Таким чином, організація життєдіяльності університетського містечка тісно пов'язана з цілями й завданнями університету (з місією університету).

На зв'язок між середовищем кампусу та освітнім процесом звертав увагу ще Олдо Леопольд, застерігаючи, що бідність природного середовища мешканців університетських містечок може стати причиною емоційної «сліпоти», неухважності студентів і майбутніх «ділових людей» до природи. «Очі фермера, що живе в глушині, – писав він у «Календарі піщаного графства», – отримують живлення майже вдвічі більше, ніж очі університетського студента або ділка. ... двоє останніх просто нездатні бачити флору, а тому перед нами знову постає ... альтернатива: або підтримувати сліпоту нашого населення, або дослідити питання про те, чи не можна сумістити прогрес із рослинами» [5, с. 56]. Зазвичай, архітектура університетського містечка (кампусу), яка є осередком виховання й навчання майбутніх фахівців багатьох галузей, стартовим майданчиком для їхнього кар'єрного сходження та досягнення успіху в бізнесі й політиці, є сконцентрованим відображенням педагогічної системи, ґрунтованої на пасивності, монолозії, домінуванні й штучності [10].

На подолання цих недоліків середовища формування фахівців, а отже й удосконалення всієї освітньої системи, спрямовані концепція та практики екологізації кампусу, або створення «зеленого» (екологічного) кампусу («greencampus»), або збалансованого кампусу (sustainablecampus). Концепція «зеленого» кампусу передбачає не лише збільшення зелених насаджень на територіях студентського містечка, а, насамперед, докорінну зміну концепції й практики навчання майбутніх фахівців, орієнтовану на екоцикли, підтримку еволюційної рівноваги та здоров'я людини [10].

Концепція «збалансованого кампусу» пов'язана з розробкою стратегії поліпшення збалансованого функціонування університетської інфраструктури і підвищення обізнаності щодо збалансованості та пов'язаних з нею питань серед працівників і студентів університету. Прикладом її реалізації є

лізації може бути ініціатива Центральноєвропейського Університету (CEU Sustainable Campus Initiative – SCI) [12].

Практики «зелених» або «збалансованих» кампусів покликані також дати відповідь на питання про внесок університетів у подолання глобальної екологічної кризи. Як зазначає Л. Шарп з Гарвардського університету, для того, щоб вижити як інституції, університети повинні стати лідерами для суспільства в справі подолання екокризових явищ. Він виокремлює два аспекти екологічного імперативу для університетів: 1) організація екологічно ефективного (збалансованого) функціонування всіх сфер університетського містечка; 2) ефективно розв'язання цих проблем має розглядатися як постійне удосконалення відповідно до нової інформації, що відповідає новим екологічним вимогам і можливостям. Відповідно, університети мають стати інституціями, які не лише надають знання й здійснюють наукові дослідження, а й навчають життя [11].

На сьогодні у світі налічується чимало університетів, що доволі успішно запроваджують різноманітні практики, пов'язані з вторинною переробкою, заощадженням енергії та води, використанням сонячної енергії, проектуванням будівель, заохоченням громадського транспорту тощо [9]. Тобто, йдеться про окремі аспекти функціонування університетського кампусу, що є позитивною тенденцією. Варто відзначити, що рух за екологізацію університетської інфраструктури набуває поширення і в університетах України. Серед них варто згадати Національний університет «Києво-Могилянська Академія» (НаУКМА) (проект «Енергоефективний кампус»), Національний університет «Острозька Академія» (ресурсозбереження, озеленення території, інформування та активне залучення студентів до заощадження ресурсів тощо) [3; 8].

Втім, лише небагатьом університетам у світі вдається інституалізувати систему управління та функціонування кампусу відповідно до критеріїв екологічної збалансованості на основі інтегрованої системи розрахунку потоку ресурсів та розвитку інфраструктури [11]. Іншими словами, завдання полягає в необхідності трансформувати успішність окремих проєктів у системні інституціональні зміни, які забезпечуватимуть довготривалі зобов'язання університетів щодо екологічно збалансованого майбутнього. Ключем до таких трансформацій має стати, по-перше, вивчення та аналіз досвіду ефективної реалізації проєктів та екологічних ініціатив кампусів; по-друге, переосмислення природи та місії університетів. Для цього слід подолати традиційно притаманні університетам організаційні обмеження та активно залучати новий потенціал для системних трансформацій задля створення екологічно збалансованих кампусів.

Аналізуючи різні аспекти природи та життєдіяльності сучасних університетів, Л. Шарп визначає екологічно збалансований кампус як навчальну організацію (learning organization) та живу лабораторію (living laboratory) з практичного засвоєння та розвитку екологічної збалансованості, що може сформуватися на основі тісної взаємодії, кооперації між факультетами, адміністрацією та студентами й зняття конфлікту між місі-

ями навчанням, дослідженням та організацією життєдіяльності університетського кампусу як цілого [11].

З огляду на практичне запровадження новітніх методів екоосвіти дуже цікавою видається концепція екодизайну, практичним втіленням якої став Центр екологічної освіти в Оберліні (США). Потенціал цієї концепції полягає в екологізації не лише навчального процесу, а й проведення дозвілля, тобто в органічному поєднанні екоосвіти й ековиховання майбутніх фахівців, коли з'являється безпосередня потреба і можливість застосування знань як в університетських лабораторіях, так і в повсякденному житті [10]. Запропонована концепція та досвід екодизайну можуть знайти практичне застосування на теренах України в студентських містечках із урахуванням особливостей кожного конкретного освітнього закладу.

До того ж, освіта є потужним інститутом формування як розуміння довкілля, так і мотивацій щодо його використання, сприяючи розвитку соціальної комунікації. Світові тенденції діяльності природоохоронних інституцій та підходів до їх менеджменту свідчать про посилення ролі освітніх та інформаційних проектів, спрямованих на доведення до широкого загалу ролі збереження дикої природи для надання екопослуг. Водночас ця тенденція є реакцією на зміну суспільних норм, цінностей, та очікувань, коли люди починають цінувати не тільки утилітарні цінності природи, а й свідомо сприймають збереження природи й охорону природного довкілля не як обмеження утилітарних потреб, а як необхідну умову переходу до збалансованості, а природу – як місце гармонізації душевного стану, естетичної наснаги, освіти й самоосвіти, тобто задоволення нематеріальних потреб.

Розроблення національних програм і стандартів, ґрунтованих на сучасних науково й економічно обґрунтованих підходах до менеджменту природного довкілля та простору кампусу з урахуванням стратегії збалансованого розвитку та екопослуг є важливим завданням розвитку природоохоронних та освітніх інституцій України та виконання ними своїх базових функцій.

Згідно з експертними оцінками, нині переважна більшість українських університетів являє собою частину державного апарату, де радше панують імітативні практики, ніж практики, що відповідають ідеї та місії університету в її європейському сенсі. Це дає підстави говорити, що «установи цього штибу в якийсь момент подолали межу, що давала б нам можливість справедливо йменувати їх університетами» [6, с. 85].

Висновки. Отже, успіх програм з екологічної освіти у вищій школі і, відповідно, поступ у напрямі до екологічної збалансованості в Україні неможливий без докорінного реформування всієї системи університетів відповідно до історичної місії університету та його відповідальності перед майбутнім.

Список літератури

1. Дем'янчук О. Освітня політика й управління освітою в перехідний період: теоретичні засади та практичне втілення / О. Дем'янчук // Освіта для демократії. – К. : Альтерпрес, 2000. – С.15–23.

2. Д'юї Дж. Досвід і освіта / Дж. Д'юї ; [пер. з англ.]. – Львів : Кальварія, 2003. – 84 с.
3. Карпюк А. А. Энергоефективний кампус – шлях до сталого розвитку університету. – [Електрон. ресурс] / А. А. Карпюк. – Режим доступу : <http://pt.slideshare.net/greencubator/anatoliy-karpyuk-energoefektyvnyy-kampus-shlyach-do-stalogo-rozvytku-universytetu>
4. Квіт С. Алгоритм Університетського розвитку / С. Квіт // Університетська автономія. – К. : Дух і Літера, 2008. – С.12–30.
5. Леопольд О. Календарь песчаного графства / О. Леопольд. – М. : 1983. – 248 с.
6. Мінаков М. Дійсність Університету: між науковим універсалізмом та українським трайбалізмом / М. Мінаков // Університетська автономія. – К. : Дух і Літера, 2008. – С. 84–92.
7. Пелікан Я. Ідея університету: переосмислення / Я. Пелікан [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2008. – 360 с.
8. «CORE/ECO» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oa.edu.ua/ua/foreign/exchange_program/core_eco
9. Green Universities: 25 Of The World's Greenest Campuses. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.ca/2013/01/14/green-universities_n_2474391.html
10. Orr D. The Architecture of Science // Conservation Biology. – 1999. – Vol. 13. – № 2. – P. 228–231.
11. Sharp L. Green campuses: the road from little victories to systemic transformation / L. Sharp // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2002. – Vol. 3. – № 2. – P.128–145. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://enviro.lclark.edu/resources/LewisandClark/Planning/GreenCampuses.pdf>
12. Sustainable Campus Framework Concept. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://actjust.ceu.hu/framework%20concept>.

Исследована роль университетов в экологическом образовании и экологизации образовательного процесса, рассмотрены особенности экообразовательных практик в университетах, в частности, практик организации образовательной среды, которая представлена университетским кампусом (университетским городком). Проанализирована концепция «зеленого», или устойчивого кампуса. Обоснована необходимость трансформации успешности отдельных проектов в системные институциональные изменения.

Екообразование, идея и миссия университета, «зеленый» кампус.

The article is dedicated to investigation of the role of university in environmental education and in greening of education, as well as of the particularities of environmental educational practices in university, namely, practices of organization of educational environment represented by campus. The concept of “green” or sustainable campus is analyzed. The need of transformation of success of individual projects in systematic institutional changes is argued.

Environmental education, idea and mission of university, «green» campus.